

กระบวนการรู้จักตนเองและพัฒนาศัภภาพของตนโดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ด้วยระบบการผลิตแบบเกษตรผสมผสานเพื่อการพึ่งพาตนเอง

นิสิต คำหล้า*

สาขาวิชาเกษตรเชิงระบบ คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น อ.เมือง จ.ขอนแก่น 40002

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา แนวทางของกระบวนการเรียนรู้การเกษตรผสมผสานของกลุ่มเครือข่ายเกษตรกร ต.แสงพัน จ.บุรีรัมย์ ทำการศึกษาด้วยการสังเกตและกระตุ้นการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม รวบรวมข้อมูลปฐมภูมิ ด้วยการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง เป็นการสัมภาษณ์กลุ่มและสัมภาษณ์เดี่ยวเกษตรกรจาก 5 ครัวเรือน พบว่า กระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายเกษตรกรเกิดจากประสบการณ์ที่ล้มเหลวด้านการผลิตเพื่อขายเป็นการเกษตรตามกระแสหลัก จนก่อบั่นสนั่นพันตัว จึงกลับมาใช้หลักแนวคิดการพึ่งพาและรู้จักตนเอง เป็นการดำเนินชีวิตอย่างมีสติ อย่างมีเหตุผล มีผล เกิดปัญญาปฏิบัติ โดยมีหลักยึดถือปฏิบัติต่อสายเลือดและเครือญาติเดียวกันด้วยความรัก หลักอริยสัจ 4 หลักความพอเพียงและตนเป็นที่พึ่งแห่งตน ทำให้มีแรงบันดาลใจอุดมการณ์ ตั้งใจที่จะพัฒนาตน โดยจากประสบการณ์ที่พบเพื่อนำไปแก้ปัญหาดังกล่าว กลุ่มเครือข่ายจึงมีระบบการเรียนรู้โดยแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากชีวิตจริง มีการทดลองศึกษา สังเกตเพื่อสร้างองค์ความรู้ เป็นการพัฒนาตนที่จะนำไปสู่การพึ่งพาตนเองอย่างเท่าเทียม มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อนำมาแก้ปัญหาในระบบการผลิต โดยปฏิบัติแปลงที่ทำกินตนเอง มีประสบการณ์จริงของชีวิต มีการเยี่ยมเยียนแลกเปลี่ยนรอบปี ซึ่งการปฏิบัติเช่นนี้ไปสู่การแลกเปลี่ยนเรียนรู้แบบเชิงประจักษ์และสนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้อย่างใคร่ครวญ ทบทวนสิ่งที่ตนเองปฏิบัติกับสิ่งที่เครือข่ายได้ปฏิบัติ ได้มองเห็นถึงอดีต ปัจจุบันและการคาดการณ์ในอนาคต เกิดความตระหนักถึงคุณค่าและความหมายของหน้าที่ ที่ตนเองดำรงอยู่ ในด้านครอบครัว ทรัพยากร เศรษฐกิจสังคมและประเทศชาติ จึงเป็นการพัฒนาจิตวิญญาณภายใน จนเกิดการเปลี่ยนกระบวนทัศน์ ที่นำไปสู่การปรับเปลี่ยนพฤติกรรม โดยทำการเกษตรแบบผสมผสานที่เน้นการสร้างความปลอดภัยทางชีวภาพ สร้างกัลยาณมิตร ถ้อยทีถ้อยอาศัยกันในเครือญาติ มีความสัมพันธ์กันในแนวราบ มีการเยี่ยมเยียนแลกเปลี่ยนอย่างต่อเนื่อง ผลการเรียนรู้เกิดการพึ่งตนเองได้ในระดับครอบครัวและเครือญาติ สามารถพัฒนาตนเป็นบุคคลที่มีทักษะในการเรียนรู้ มีการวิเคราะห์อย่างเป็นระบบขึ้น มีการสังเกตทดสอบในไร่นา มีความมั่นคงด้านอาหาร มีสุขภาวะที่ดีขึ้นและแนวคิดในการขยายเครือข่ายการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ จึงเปลี่ยนแปลงไปสู่การพึ่งพาตนเอง เป็นการสร้างทักษะที่ทำให้เป็นบุคคลที่มีการเรียนรู้ตลอดชีวิต สร้างจิตสำนึกในด้านความดีงามของสังคมท่ามกลางความความแปรปรวนของกระแสโลกาภิวัตน์และบริโภคนิยมของสังคม

คำสำคัญ : เกษตรผสมผสาน, กระบวนการเรียนรู้, การรู้จักตนเอง และ การพึ่งพาตนเอง

* ผู้เขียนให้ติดต่อ: E-mail: nisika@kku.ac.th

Self-realization and self-development processes through learning processes by integrated farming system production for self-reliance

---

Nisit Kamla*

Faculty of Agriculture, Khon Kaen University, Khon Kaen, 40002, Thailand

Abstract

The purpose of the research was to identify management system of self-actualization processes on integrated farming system within farmer relative group in Buriram province, Thailand. The study was conducted by participatory meeting, participatory observation and semi-structure interviews. Five members of farmer were performed at farmer plot at Saleangphan district. In-depth interviews were conducted on 5 households. It was found that farmer relative group was emerged to overcome unsuccessful on growing for commercial market by applying chemical-based inputs and resulting in indebtedness. The original from their old past experiences had solved such problem by applying of Dhamma principles called “self-actualization” based on reasonable way of life following with practical wisdom. The Dhamma principles were included with Ariyasat 4 (four Noble Truths), self-reliance approaches with practicing mutual aid concept to relative. Such approach resulted inspiration, ideology and self-development for resolved their problems. Based on such situation and brighten ways of life in solving problems. Farmer relative group set up learning system by sharing life experience, observation, brainstorming and reflection own ways to solve the problem with systemic attention. Believing in self-actualization, conducting farmers’ researches togetherness to resolve their problem, integration new knowledge with local knowledge based on empirical practice, doing researches and exchange practical wisdom by network of farm visiting and reflection. Ways of systematic attention included analysis what real life happened and would happen in present, past and future, raising awareness in own family, meaningful life, natural resources, economics and country that having spirit development with changing paradigm and behavior. The final results included building up biodiversity, establishing friendship with continuous network participation, strengthening the network, wellness and healthy living, high food security, following with increasing of short and long-term income. The emerging up of self-awareness capability could build up of learning farmer skill with moral conduct that having relied on themselves under consumerism fashion and globalization streams.

Keywords : Integrated farming, Learning processes, Self-actualization and Self-reliance

---

* Corresponding author: E-mail: nisika@kku.ac.th

ภายหลังจากที่มีการปฏิวัติเขียว กระบวนการผลิตทางการเกษตรเปลี่ยนแปลงเป้าหมายอย่างสิ้นเชิง โดยที่การเปลี่ยนแปลงการผลิตนั้น เน้นการลงทุนหรือปัจจัยนำเข้าในการผลิต เช่น สารเคมี เครื่องจักร พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ใหม่ๆ ทั้งมีการขยายระบบการชลประทาน โดยเน้นประสิทธิภาพการผลิตหรือผลผลิตต่อไร่ นำมาซึ่งการใช้ปัจจัยการผลิตอย่างมากมาย และต้องใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัยในการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร เน้นการใช้เครื่องจักรกลการเกษตร ปุ๋ยเคมี สารเคมีในการป้องกันและกำจัดศัตรูพืช รวมทั้งในการส่งเสริมการเกษตรในอดีตที่ผ่านมาได้มุ่งเน้นการถ่ายทอดความรู้ ด้านการเกษตรแผนใหม่ไปสู่เกษตรกรในลักษณะจากบนลงล่าง (Top Down) โดยมีวัตถุประสงค์ให้เกษตรกรมีความรู้ความสามารถในการประกอบอาชีพ ที่เน้นการผลิตและผลผลิตต่อพื้นที่หรือเพื่อขาย ซึ่งเป็นการละเลยต่อการพัฒนาตัวเกษตรกร (กรมส่งเสริมการเกษตร, 2548)

จากผลการพัฒนาการเกษตรที่เน้นการผลิตเชิงเดี่ยว เน้นการใส่ปัจจัยการผลิตจากภายนอก นำมาซึ่งความทุกข์ทรมานนี้สิน พอกพูน สร้างความความเสื่อมโทรมต่อทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและต่อสุขภาพมนุษย์ ผลกระทบจากการใช้สารเคมีป้องกันและกำจัดศัตรูพืช ใช้สารเคมีเกินความจำเป็น ได้สร้างความเสียหายทั้งโดยตรงและทางอ้อมต่อทั้งระดับทรัพยากร เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมจนเกิดปัญหาเรื่องความมั่นคงด้านอาหาร (ไพศาล, 2543) และมีผลต่อปัญหาด้านสุขภาพของประเทศ (ไพศาล, 2543) และยังมีผลต่อปัญหาด้านสุขภาพของประเทศไทย (ปัตพงษ์, 2546) โดยจากรายงานของ เสาวนีย์ และคณะ (2548) พบว่าเกษตรกรจำนวน 84% ใช้สารเคมีในการป้องกันและกำจัดศัตรูพืช ซึ่งกลุ่มสารเคมีที่ใช้มากเป็น 3 อันดับแรกคือ ไกลโฟเซต (glyphosate) พาราควอตไดคลอไรด์ (paraquat dichloride) และอามิทริน (amitrin) ทั้งนี้ได้มีการอ้างอิงถึงรายงานการศึกษาจากการ รายงานของ ศิริพร (2553) ได้กล่าวอ้างอิงถึงรายงานการศึกษาของกรมวิชาการเกษตรว่า ในสารฆ่าแมลงทุกๆ 100 กก. ที่ฉีดพ่นออกไป มีเพียง 1 กก. เท่านั้น ที่ฉีดโดนแมลงแล้วทำให้แมลงตาย ซึ่งสารเคมีเกษตรเหล่านี้จะตกค้างสะสมในสภาพแวดล้อมในห่วงโซ่อาหารและกระทบถึงผู้บริโภค ผลจากการปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยววันมีส่วนเกี่ยวข้องกับราคาผลผลิตที่ตกต่ำ โรคแมลงรุมเร้า ความเสื่อมโทรมในแทบทุกด้านที่เกิดขึ้นในสังคม ในขณะที่ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น ค่าปุ๋ย ค่ายา ค่าสารเคมีทางการเกษตรแพงขึ้น ทำให้เกิดความเสื่อมโทรมตั้งแต่ ระดับทรัพยากร เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และสุขภาพ หลายคนมีภาระหนี้สินมากมาย จนต้องขายที่ทำกินสิ้นเนื้อประดาตัว ทุกข์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น ทำให้

หลายคนเอาตัวไม่รอดไปเป็นทาสขายแรงงาน การเกษตรที่พึ่งตลาดจนสุดโต่ง นำมาซึ่งปัญหามากมายในเกษตรกรรายย่อย

สภาพจากการพัฒนาเชิงเดี่ยวในกระแสหลักนั้น กลับพบว่ามีการเกษตรกรอีสานกลุ่มหนึ่งที่สามารถฝ่าวิกฤตปัญหาดังกล่าวออกมาได้ด้วยการใช้สติ อาศัยปัญญา ความรู้ ท้องถิ่นที่ได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ มาแก้ไขวิกฤตปัญหา โดยอาศัยแนวความคิดที่ว่า “การกลับคืนสู่รากเหง้าของตนเอง ” (เสรี, 2529) ด้วยการมองเห็นธรรมชาติที่ยังอุดมสมบูรณ์ คุณค่าของธรรมชาติหรือการเห็นสังคมของตนเองที่แบ่งปันด้วยน้ำใจ ไม่ว่าจะเป็นการแบ่งปันด้วยวัตถุสิ่งของ แรงกาย แรงใจหรือการยึดหลักธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ ซึ่งเกษตรกรเหล่านี้ได้นำแนวความคิดดังกล่าวมายึดเป็นแนวทางหลักในการดำเนินชีวิตอย่างมั่นใจ โดยดำรงเอกลักษณ์ความเป็นตัวตนได้ บนเส้นทางกระแสการพัฒนาของระบบทุนนิยม ที่เต็มไปด้วยความสลับซับซ้อนในสังคมยุคปัจจุบัน บุคคลริเริ่มในการคิดและวิถึปฏิบัติที่ต่างจากการพัฒนาแบบกระแสหลักได้รับการยกย่อง ยอมรับนับถือจากคนในชุมชนว่าเป็นผู้นำ ผู้ที่ชาวบ้านสามารถพึ่งพาได้โดย เรียกชื่อว่า “ปราชญ์ชาวบ้าน” จากความล้มเหลวที่ผ่านมาของโครงการพัฒนาการเกษตรจากหน่วยงานของรัฐ ประกอบกับการส่งเสริมการเกษตรเชิงเดี่ยวมายาวนาน ทำให้เกิดความเสื่อมโทรมในหลายมิติ ตั้งแต่ฐานทรัพยากร สภาพการผลิต เศรษฐกิจสังคมและก่อเกิดภาวะหนี้สินล้นพ้นตัวของเกษตรกร สภาพการณ์ดังกล่าวทำให้กลุ่มปราชญ์ชาวบ้าน หันกลับมาทำเกษตรประณีต 1 ไร่ เกษตรผสมผสาน เกษตรอินทรีย์ เกษตรทฤษฎีใหม่ วนเกษตร หรือเกษตรธรรมชาติ

จากการศึกษาเบื้องต้นที่บ้านบุก้านตงพัฒนา ต.แสงพัน อ.ลำปลายมาศ จ.บุรีรัมย์ พบว่ากลุ่มเครือข่ายนิคมกลุ่มหนึ่ง ได้หันกลับมาเรียนรู้จากธรรมชาติ ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อพัฒนาตนเองและนำไปสู่การพึ่งพาตนเองทั้งในระดับปัจเจกและระดับกลุ่มของเครือข่ายเป็นเวลาประมาณ 5-6 ปี กลุ่มเครือข่ายดังกล่าวมีกระบวนการเรียนรู้รู้อย่างไรจึงสามารถทำให้ระดับปัจเจกและกลุ่มเครือข่ายออกจากภาวะหนี้สินและความเสื่อมโทรมของทรัพยากร จนนำไปสู่ความสามารถที่จะพึ่งพาตนเองได้ทั้งในระดับเศรษฐกิจและทรัพยากรได้ ความรู้ ความเข้าใจกระบวนการเรียนรู้ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาของกลุ่มอาจจะเป็นประโยชน์ต่อการนำไปขยายผล

วิธีดำเนินการวิจัย

ประชากรที่ทำการวิจัยคือ กลุ่มเครือญาตินามสกุลหนึ่งทีประสพกับภาวะปัญหาเรื่องความยากจนและหนี้สินของ หมู่ที่ 16 ต. แสลงพัน อ.ลำปลายมาศ จ. บุรีรัมย์ ทำการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างเป็นแบบเจาะจงที่เรียกว่า Purposive sampling โดยพิจารณาถึงความสมัครใจและความสนใจของประชากรที่ศึกษา รวมทั้งการวิเคราะห์ในระดับครัวเรือนที่มีฐานทรัพยากรและดำเนินกิจกรรมด้านการเกษตร ตลอดจนการมีแนวความคิดการพึ่งพากันในกลุ่มเครือญาติและพึ่งพาตนเองเป็นเชิงประจักษ์

การรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลการวิจัยครั้งนี้เน้นการศึกษาวิจัยในเชิงคุณภาพและใช้แนวทางการปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (PAR-Participatory Action Research) โดยแบ่งเป็น 3 ขั้นตอนหลัก ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การเข้าร่วมแลกเปลี่ยนและสังเกตแบบมีส่วนร่วม ในช่วงปี 2552-2555 จำนวน 16 ครั้ง แต่ละครั้งมีการแลกเปลี่ยนประมาณ 8 คน ทำการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและบันทึกข้อมูลอย่างละเอียด

ขั้นตอนที่ 2 ศึกษาข้อมูลปฐมภูมิเกี่ยวกับสมาชิกในครัวเรือน เพื่อได้ข้อมูลละเอียดโดยใช้การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง สัมภาษณ์แบบกลุ่มและแบบเป็นรายบุคคล และนำข้อมูลมาวิเคราะห์ถึงยุทธศาสตร์การเรียนรู้ ระบบการเรียนรู้ การปฏิบัติและปัจจัยที่มีผลต่อการเรียนรู้

ขั้นตอนที่ 3 ทำการวิเคราะห์ข้อมูลแบบเชิงคุณภาพจากการเข้าร่วมสังเกตแบบมีส่วนร่วม ในช่วงปี 2552-2555 ในประเด็นที่กล่าวมาแล้วข้างต้น (สุจินต์ และสุเกสิณี, 2530)

ผลและวิจารณ์ผลการวิจัย

1. แนวทางของการเข้าสู่ระบบเรียนรู้เพื่อพึ่งพาตนเองและการรู้จักตนเอง

จากการการสัมภาษณ์ที่เกิดขึ้นภายหลังจากการดูวิดีโอที่ นายนิสิต คำหล้า นักศึกษาปริญญาเอก คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ในช่วงประมาณปี 2548 ที่นำวิดีโอและหนังสือจากเครือข่ายกลุ่มประชาชนชาวบ้านมาฉายให้ดูและทำการแลกเปลี่ยนข้อมูลอย่างสม่ำเสมอ ตลอดจนได้รับรู้เรื่องแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงในมิติต่างๆ ในหลักการได้กล่าวถึงความพอประมาณ การมีภูมิคุ้มกันและการใช้ชีวิตอย่างมีเหตุมีผล จึงได้เกิดการทบทวนถึงวิถีชีวิตที่ผ่านมา โดยการประกอบอาชีพเกษตรกรรมที่เน้นการพึ่งพาปุ๋ยเคมี ยา สารฆ่าแมลง ทำให้เกิดภาวะหนี้สินและขาดทุนสูง จึงได้นำแนวคิดเรื่องปรัชญา

เศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาใช้ในการดำรงชีวิต เพื่อเน้นการพึ่งพาตนเองให้ได้ ใช้ชีวิตอย่างมีเหตุมีผล มีศักดิ์ศรีของความเป็นคน เรียนรู้เพื่อที่จะอยู่อย่างมีความสุขกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จึงสามารถสรุปได้ว่าการเรียนรู้ในระดับครอบครัวและกลุ่มเครือญาติ เกิดขึ้นได้จากการสร้างแรงบันดาลใจ ก่อเกิดความตระหนักในคุณค่าและความหมายของสิ่งมีอยู่ ทบทวนจากประสบการณ์ในอดีต จนนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์ และนำข้อคิดดังกล่าวไปปฏิบัติจริง ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีภาวะผู้นำรูปแบบเส้นทางและจุดหมาย (House, 1996)

การรู้จักตนเองเป็นหัวใจสำคัญที่จะพัฒนาตน การเรียนรู้ พัฒนาการ ทั้งในระดับการปฏิบัติ ทฤษฎีและหลักวิชาการ การรู้จักตนเองจึงเป็นการค้นหาความถนัด จริตและธรรมชาติในการเรียนรู้ของตนเอง เพื่อนำไปสู่พัฒนาตนเองอย่างทรงพลัง แก้ปัญหาความยากจน ปัญหาทรัพยากรเสื่อมโทรม ปัญหาครอบครัวล่มสลาย และพัฒนาตนไปในแนวทางแห่งสัมมาชีพ

คุณหมออภิสสิทธิ์ ผู้อำนวยการโรงพยาบาล อุบลรัตน์ จ.ขอนแก่น ได้กล่าวว่า “เมื่อได้คิด จึงคิดได้” หรือดังที่ปราชญ์ของแผ่นดินคือ พ่อผาย สร้อยสระกลาง ท่านได้กล่าวไว้ว่า “อ่านตัวให้ออก บอกตัวให้ได้ ในที่สุดชีวิตจะดีขึ้น” ปัจจุบันนี้หากยึดหลักความพอประมาณ ความมีเหตุผล เพื่อนำไปสู่ความมีตนเป็นที่พึ่ง หลายท่านยังไม่รู้ว่าจะเริ่มต้นอย่างไรดี ? การวางแผนชีวิตอย่างไรจึงจะทำให้รอดและค่อยๆ คลายภาระหนี้สินออกไปได้? โดยเฉพาะในภาคอีสานที่มีสภาพพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ดอนในภาคอีสานมีเกษตรกรจำนวนไม่น้อยตกอยู่ในภาวะดังกล่าว ทั้งปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีอีสานโดยช่วยให้อีสานมีตนเป็นที่พึ่งและไม่อยู่ในภาวะที่ยากจน เช่น เกษตรประณีต 1 ไร่ เกษตรผสมผสาน เกษตรอินทรีย์ เกษตรทฤษฎีใหม่ วนเกษตรหรือเกษตรธรรมชาติ โดยแนวคิดดังกล่าวเป็นการพัฒนาเพื่อไปสู่การมีตนเป็นที่พึ่งทั้งระดับทรัพยากร เศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อมและสุขภาพ เพื่อดำรงชีวิตได้อย่างมีสุขและยั่งยืน ในทำนองเดียวกัน แสวง (2554) ได้ขยายความถึงแนวทางในการพัฒนาตนโดยเฉพาะแนวทางนี้สามารถนำไปใช้ได้กับเกษตรกรรายย่อย ในการการเริ่มพัฒนาตัวเองสิ่งที่ควรตระหนักไว้ในมิติต่างๆ ควรมี ดังนี้

- เราคือใคร
- มีทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมแบบไหน อะไรบ้าง
- มีความรู้ความสามารถในด้านใดบ้าง
- มีตัวช่วยด้านใด มากน้อย ทั้งเชิงปริมาณ

คุณภาพ และความยั่งยืน มากน้อยเพียงใด

แล้วนำกลับไปพิจารณาเป้าหมาย ว่า

- ชีวิตนี้เราต้องการอะไร หรือ ต้องการทำอะไร
- เส้นทางนั้นเราพร้อมแค่ไหน

- เราจะก้าวผ่านอุปสรรคต่างๆ ได้โดยวิธีใด มีตัวช่วยหรือไม่
- เป้าหมายหลัก เป้าหมายรองๆ มีอะไรบ้าง
- ทางเลือกและทางออกในแต่ละขั้นตอนมีอะไรบ้าง

และมีจุดสำคัญที่สุดที่ต้องพิจารณาคือ

- 1) มีความชัดเจนและไม่หลอกตนเอง
- 2) ใช้ความรู้ที่เป็นจริงและเป็นธรรมชาติ
- 3) เป้าหมายนั้นต้องเป็นจริงได้ ไม่เพ้อฝัน

ทั้งนี้ จากการแสวงหาทางออกในการทำการเกษตรเพื่อแก้ปัญหาที่สร้างความทุกข์ให้แก่ชาวบ้านจึงมีการรวมตัวของเครือข่ายเพื่อแก้ปัญหาการเกษตรของชาติ โดยเฉพาะเกษตรกรรายย่อยในอีสาน ซึ่งมีเกษตรกรรมทางเลือกต่างๆ ได้ถูกเสนอมามากมาย ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น เพื่อสร้างความพออยู่พอกิน เพื่อจะออกจากความทุกข์ ยาก จน เจ็บ และนำไปสู่การสร้างความสำเร็จเติบโต ไปสู่ความสุขที่สัมผัสได้ที่เป็นทั้งรูปธรรมและนามธรรม

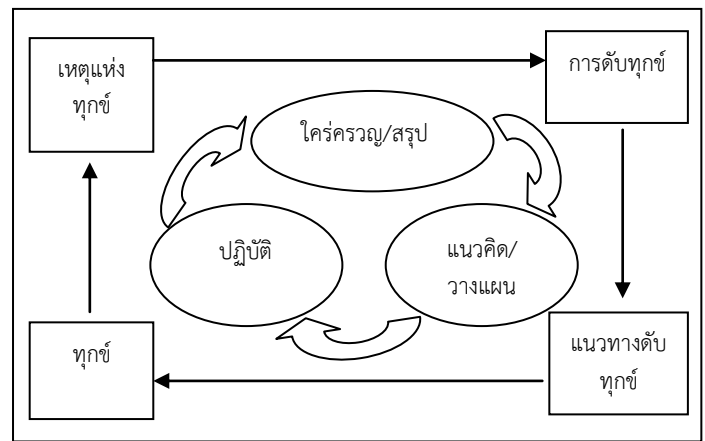
2. ระบบการเรียนรู้เพื่อนำไปสู่การรู้จักและพัฒนาศักยภาพตนเอง

การหาเงินเป็นตัวตั้ง ทำให้ชีวิตเป็นทุกข์ ความทุกข์นั้นเกิดจากการพึ่งพาคนอื่น ปัจจัยภายนอกที่มีอิทธิพลในการชักนำให้เกิด การไม่รู้จักรักตนเอง ไม่พบศักยภาพและคุณค่าของตนเองจากระบบวิธีคิดแบบแยกส่วน ดังนั้นกระบวนการผลิตด้วยแนวทางผสมผสาน เกื้อกูลกัน ทั้งลดต้นทุนการผลิตและเป็นการพึ่งพากันอย่างเป็นระบบ นำไปสู่การรู้จักพลังแห่งความสามารถตนเองและแนวทางการพัฒนาศักยภาพในระดับครอบครัวและระดับกลุ่มเครือข่าย โดยมีหลักแนวคิด ดังนี้

2.1 หลักเครือข่ายหรือสายเลือดเดียวกัน ดังคำกล่าวที่ว่า “สายเลือดเดียวกัน ควรฮักแพงกันไว้” ความทุกข์ยากในหมู่เครือญาติทำให้มานั่งวิเคราะห์หาสาเหตุของปัญหา ทำอย่างไรที่จะทำให้เราพึ่งพาตนเองได้และช่วยเหลือเกื้อกูลกัน พี่น้องกันหากขาดเหลือขึ้นมาช่วยหยิบยืมกันได้ กระบวนการเรียนรู้เกิดจากการซึมซับว่า เครือญาติเรายากจน ทุกข์ เป็นหนี้สินเป็นเวลานานนับสิบปี หากดำเนินชีวิตด้วยแนวทางที่เคยเป็นแบบเดิมต่อไป จะทำให้ประสบกับความล้มเหลวในชีวิตมากขึ้น ซึ่งความสัมพันธ์แบบเครือญาติที่ดี ทำให้การแก้ปัญหาที่ประสบผลสำเร็จหรือพึ่งพาตนได้มากขึ้น สอดคล้องกับการรายงานของ สุนีย์ และคณะ (2555) ที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติว่า ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนบ้านหนองแสง ที่สังกัดหน่วยงานจากภาครัฐได้เข้ามาสนับสนุนให้มีการจัดตั้งกลุ่ม โดยให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมและสร้างกระบวนการเรียนรู้ เนื่องจากการ

มีความสัมพันธ์แบบเครือญาติระหว่างสมาชิกกลุ่มที่ดีและทั้งสามารถวางแผนในการดำเนินกิจกรรมด้วยตนเอง กลุ่มยังกรรักษากิจกรรมกลุ่มพร้อมทั้งประชุมกลุ่มอย่างต่อเนื่องไปอย่างยั่งยืน แม้ว่าหน่วยงานสนับสนุนได้ยุติบทบาทลงแล้ว

2.2 หลักอริยสัจ 4 ร่วมวิเคราะห์ถึงตนในด้านต่างๆ เช่น ระดับเศรษฐกิจ ทรัพยากร การบริโภค การใช้จ่าย เพื่อหาเหตุของปัญหาและหาแนวทางแก้ไข อย่างถูกต้อง มีเหตุมีผล ประจักษ์ การเรียนรู้จึงเป็นแบบค่อยเป็นไป ซึมซับท่ามกลางบรรยากาศของเครือญาติ ที่เป็นกันเอง จึงมองเห็นเหตุของความทุกข์ แนวทางที่จะแก้ทุกข์เช่นการปรับปรุงดินด้วยปุ๋ยอินทรีย์ การเลี้ยงปลา การปลูกพืชในคันนา การใช้น้ำหมักชีวภาพ พร้อมกับการลดการกู้ยืมจากนายทุน ให้ความสำคัญกับสุขภาพ สิ่งแวดล้อมและความอบอุ่นในครอบครัวที่เป็นสุข

ภาพที่ 1 กระบวนการใคร่ครวญเพื่อหาแนวทางแก้ไขความทุกข์

2.3 หลักความพอเพียง ให้ความสำคัญอยู่ที่คุณค่าของการดำรงชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรี ท่ามกลางกระแสที่บริโภคนิยม เป็นการบริโภคให้สมดุล มีกิน มีใช้สอย มีสุขภาพดี ครอบครัวอบอุ่น สามารถลดหรือปลดหนี้ได้ จะใช้อะไรก็ขอให้ไม่มีสติ รู้จักประมาณตน

2.4 หลักตนเป็นที่พึ่งแห่งตนและหลักอิทธิบาท 4 เป็นหลักในการพัฒนาเพื่อการพึ่งพาตนเองได้ทั้งในด้านอาหาร พลังงาน ที่อยู่อาศัย สร้างสุขภาวะที่ดีในครอบครัว พัฒนาความรู้เพื่อใช้ในการทำงาน ดำรงชีวิตเพื่อเข้าใจถึงชีวิตว่า เราล้วนอยู่อย่างเชื่อมโยงเกี่ยวข้อยกันไม่ทางตรงก็ทางอ้อมในโลกนี้ เข้าใจถึงการพึ่งพาอาศัยกันในระดับครอบครัวและกลุ่มเครือญาติ ทำให้เกิดแนวความคิดพึ่งพาตนและเชื่อมั่นว่าเราเป็นผู้นำชีวิตตนเอง ต้องพัฒนาและพึ่งพาตนเอง โดยสอดคล้องกับ อารี และทรงศักดิ์ (2551) ซึ่งได้กล่าวว่า คนในชนบทมีการพึ่งพาตนเอง ทรัพยากรและภูมิปัญญาท้องถิ่นและทำให้ชีวิตอยู่ได้อย่างมั่นคงและนำพา

สามารถเป็นได้ทั้งอาหารเสริมให้แก่ ไก่ เป็ด และเป็นที่พักหรือที่นอนของไก่พื้นเมืองที่สามารถนอนตามต้นไม้ได้ด้วย การออมพืช ออมต้นไม้เราควรคำนึงถึงกิจกรรมในฟาร์มว่าเกี่ยวกันมากน้อยเพียงใด ในกรณีที่เรากำลังปลู เราก็สามารถปลูกแคบ้าน ตามคันบ่อได้ หรือพืชที่ล่อแมลงได้ โดยแมลงที่ตกไปในบ่อจะเป็นอาหารธรรมชาติให้แก่ปลา หรือบางครั้งเราเดินไปเหยียดต้นหรือกิ่งไม้ตามขอบบ่อ แมลงที่อยู่ตามใบก็ตกลงไปในบ่อ เป็นอาหารเสริมแก่ปลาได้เป็นอย่างดี

4.3 การออมสัตว์ การออมสัตว์นั้นสามารถเป็นทั้งแหล่งอาหาร แรงงานและเงินทุนหมุนเวียนได้ด้วย โดยมูลสัตว์ยังสามารถนำมาเป็นปุ๋ยบำรุงดินได้อย่างดี สัตว์ที่ควรนำมาออมในไร่ เช่น สัตว์น้ำในท้องถิ่นได้แก่ หอยขม ปลาท้องถิ่นชนิดต่างๆ อย่างเช่น ปลาหมอ ปลาตะกวด ปลาช่อน โดยส่วนกลุ่มสัตว์บกหรือสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ หมู โค กระบือ กบ ปูนา ฯลฯ ก็จะสามารถนำมาพิจารณาในการออมไว้ในฟาร์มโดยมีกิจกรรมที่เกี่ยวกัน ซึ่งสัตว์เหล่านี้สามารถเป็นอาหารในทั้งฤดูฝนและฤดูแล้ง เป็นการแก้ปัญหาเรื่องอาหารขาดแคลนและภาวะโภชนาการ

4.4 การอมน้ำและประสิทธิภาพการใช้น้ำ การอมน้ำเป็นหัวใจสำคัญในการทำการเกษตร การอมน้ำสามารถทำคู่กับการออมดิน การอมน้ำรวมไปถึงการจัดการดินให้มีความชื้นหรือน้ำเพียงพอต่อการเพาะปลูกและการเจริญเติบโตของพืช การอมน้ำนี้จึงหมายถึงการจัดการน้ำในระดับตั้งแต่ระดับความชื้นในดินให้เพียงพอต่อการเจริญเติบโตของพืช กิจกรรมของสัตว์เล็กสัตว์น้อยให้เพียงพอทั้งสำหรับสัตว์ที่ใช้เป็นอาหารและใช้เป็นแรงงาน โดยระดับน้ำที่ในบ่อบนดินและน้ำบาดาลต้องคำนึงถึงกิจกรรมการเกษตรในแต่ละปี ดังนั้นการอมน้ำจึงพิจารณาตั้งแต่การจัดการคันดิน การจัดการเพาะปลูกหรือบริหารกิจกรรมการเกษตรอย่างพอเหมาะ การกักเก็บน้ำ การดูทางน้ำไหลในไร่นาเพื่อการกักเก็บ การปรับพื้นที่หรือขอบบ่อให้เก็บน้ำได้ทั้งปริมาณและคุณภาพของน้ำกรณีขุดใหม่ การขุดเจาะบ่อบาดาลเสริม การเลือกพืชที่เหมาะสมกับการใช้ประโยชน์และความสามารถในการปกคลุมดิน

4.5 แรงงานหรือพลังงาน แรงงานในไร่ จัดให้มีแรงงานพอที่จะดูแลในช่วงเริ่มแรก ต้องดูความพร้อมของสภาพครุวัเรือนด้วย การค่อยๆ เริ่มทำทีละเล็กทีละน้อยเริ่มจากที่ขนาดเล็ก จะทำให้เราปรับตัวเรียนรู้ไปกับธรรมชาติในไร่และตามทักษะและขีดความสามารถ เพื่อให้การทำงานเป็นสุขและช่วยให้ครอบครัวพึ่งตนเองได้และเกี่ยวกันกับกิจกรรมที่เครือข่ายทำ เช่น การปลูกพืชผักหลายอย่างในแปลงเดียวกัน เพื่อประหยัดการให้น้ำ การจัดการเรื่องธาตุอาหารและช่วยในการป้องกันการแพร่กระจายของแมลงศัตรูพืช การใช้แรงงานแบบช่วยแรงงานหรือลงแขกกันใน

กลุ่มเครือข่ายในช่วงที่ต้องการแรงงานมาก เช่น ในช่วงเก็บเกี่ยวหรือรดน้ำ เป็นการดำเนินงานเพื่อลดการใช้แรงงานหรือเพิ่มประสิทธิภาพในการใช้แรงงาน กล่าวคือเป็นการดำเนินงานให้ระบบเลี้ยงตัวได้เพื่อให้ใช้แรงงานน้อยลง

4.6 ระบบตลาดในท้องถิ่นและในตัวเมือง ระบบการค้าขาย เครือข่าย ราคาสินค้าของพืชหรือสัตว์แต่ละชนิดในฤดูกาลต่างๆ นั้น ต้องติดตามข้อมูลเพื่อจะได้ผลิตให้สอดคล้องกับภาวะของตลาด ไม่เกิดภาวะล้นตลาด ตลอดช่วงการเกิดภาวะราคาคตก สามารถป้องกันการใช้แรงงานไปทำกิจกรรมที่ทำให้เกิดภาวะสินค้าล้นตลาดในแต่ละช่วงของฤดูกาล ซึ่งความรู้ในข้อมูลข่าวสารนี้ ทำให้การผลิตทางการเกษตรสอดคล้องกับกลไกของราคาตลาดทั้งในท้องถิ่นและตลาดในตัวเมือง นอกจากนี้ในบางฤดูกาลราคาพืชบางชนิดก็มีราคาสูงเนื่องจากปัจจัยทางด้านภัยธรรมชาติเช่น ฝนตกชุก โรคระบาด หรือด้านสังคม บุญประเพณี โดยเกษตรกรก็จะทราบถึงสถานการณ์และวางแผนล่วงหน้า ทำการผลิตเพื่อให้ขายได้ราคาสูงกว่าปกติ เช่น ในช่วงออกพรรษา ปีใหม่ หรือช่วงสงกรานต์ เป็นต้น

5. ปัจจัยที่มีผลในด้านพัฒนาการของการเรียนรู้

เกษตรกรได้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญเรื่องอุดมการณ์ในการพึ่งพาตนเองและภาวะความเป็นผู้นำ ช่วยให้เกิดการออกแบบแผนชีวิต เป็นการกำหนดทิศทางพัฒนาอย่างมีเป้าหมายร่วมกับกรมมีแรงบันดาลใจ มีพื้นที่ที่จะช่วยเหลือเหลือเกี่ยวกันและพัฒนาดันไปด้วยกัน ซึ่งสอดคล้องกับสุจินต์ และคณะ (2547) ได้กล่าวถึงปัจจัยด้านแรงจูงใจในการศึกษาพัฒนาการการจัดการความรู้เพื่อพัฒนาตำบลอำเภอ โดยได้กล่าวถึงปัจจัยด้านแรงจูงใจได้แก่ เครือญาติและความเอื้ออาทร ผ่านขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมและประเพณี มีการประสานงานเชื่อมโยงกันในองค์ประกอบต่างๆ ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ การแก้ปัญหาาร่วมกัน โดยมีโอกาสได้สร้างความรู้และกระจายความรู้ ซึ่งสอดคล้องกับการรายงานของ สุณีย์ และคณะ (2555) ที่ได้กล่าวว่ากระบวนการกลุ่มต่อการปรับทัศนคติ วางแผน และปฏิบัติ ทำให้เกิดการเรียนรู้เป็นวงจร เป็นการสร้างความเข้มแข็งให้กับกลุ่มเครือข่าย และได้เน้นย้ำถึง ความสามัคคี ซึ่งมาจากความเป็นเครือญาติ ที่ส่งผลให้เกิดความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน ทำให้ง่ายต่อการร่วมมือในการทำกิจกรรมร่วมกัน และปัจจัยที่ทำให้กลุ่มมีการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง คือ กระบวนการกลุ่มมีการดำเนินงานที่ไม่ซับซ้อน มีความสัมพันธ์กันระหว่างในแนวราบ ทำให้พึ่งพาปัจจัยการผลิตซึ่งกันและกันและดำเนินกิจกรรมของกลุ่มร่วมกันอย่างต่อเนื่อง

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

ระบบการเรียนรู้และพัฒนาตนเองของกลุ่มเครือข่ายเกษตรกร ได้พัฒนาตนเองให้เกิดความตระหนักรู้ถึงระบบทรัพยากร ระดับเศรษฐกิจ สังคม วิถีชีวิต นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่รู้จักตนเองและพร้อมที่จะพัฒนาตนเองเพื่อตอบโจทย์ชีวิตของตนเองและกลุ่มเครือข่ายท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ โลกของทุนนิยม ที่มีความผันแปรสูง โดยยึดหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ที่สร้างจิตสำนึก สร้างความตระหนักรู้ในคุณค่าและความหมายที่ตนมี จนเกิดการปฏิบัติที่นำไปสู่การพึ่งพาตนเองและกลุ่มเครือข่าย

ผลการจัดการความรู้เกิดจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน เป็นการจัดการความรู้ เกิดการยกระดับของความรู้ มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันบ่อยครั้งและนำความรู้ไปปฏิบัติ เมื่อได้ผลก็นำมาขยายไปในกลุ่มเครือข่ายตลอดจนในเรื่องอื่นที่เกี่ยวข้องที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตทั้งในเชิงสถานที่และเวลา โดยการเรียนรู้นี้มีลักษณะไม่เป็นทางการหรือมีความสัมพันธ์ในแนวราบที่สอดประสานเข้ากับวิถีชีวิตอย่างเช่น ช่วงเวลาที่พบปะกันช่วงทำบุญหรือการไปมาหาสู่ เยี่ยมเยียนแปลงเกษตรในรอบปีบ่อยครั้ง วิถีปฏิบัติดังกล่าวเป็นกระบวนการเรียนรู้อย่างใคร่ครวญและแนบแน่นกับวิถีชีวิต ก่อให้เกิดการฝึกคิดวิเคราะห์อย่างเชื่อมโยง จากเหตุไปหาผล จากผลไปหาเหตุ ในกระบวนการผลิตด้านเกษตร

ผสมผสานอย่างใคร่ครวญ สร้างแรงบันดาลใจ นำไปสู่การเปลี่ยนกระบวนทัศน์และปรับเปลี่ยนพฤติกรรมและนำไปสู่การสร้างความสัมพันธ์ที่ดีในเครือข่ายอีกด้วย ซึ่งแนวคิดดังกล่าวอาจจะสามารถนำไปปรับใช้ในสภาพพื้นที่ ที่มีลักษณะใกล้เคียงกันในด้านมิติของฐานทรัพยากรระดับครัวเรือนและมิติด้านสังคม ซึ่งใช้กลไกด้านความเข้มแข็งของเครือข่ายในการสร้างกระบวนการเรียนรู้และการพัฒนาเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของเกษตรกร

ปัจจัยที่มีผลสำคัญต่อการพัฒนาตนเอง คือ การมีแนวคิดถึงการรู้จักตนเองเพื่อนำไปสู่การพัฒนาศักยภาพตนเอง เพื่อการพึ่งพาตนเอง โดยตระหนักถึงคุณค่าและความหมายที่ตนมี จึงลงมือปฏิบัติเรียนรู้เพื่อต่อยอดจากสิ่งที่มีอยู่ให้เกิดสัมมาชีพ สู่การพึ่งพาตนเองทั้งในระดับครอบครัวตนเองและกลุ่มเครือข่าย

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณกลุ่มเครือข่ายเกษตรกรที่ให้ข้อมูลในการศึกษา ตลอดจนหลักสูตรเกษตรเชิงระบบ คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ที่ช่วยเปิดโลกทัศน์การเรียนรู้และให้แนวทางการทำงานให้กับผู้เขียน

เอกสารอ้างอิง

- กรมส่งเสริมการเกษตร. 2548. เอกสารประกอบการฝึกอบรม: การจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล. (ม.ป.พ.). ไร่เนียวเย็บเล่ม.
- ปัดพงษ์ เกษสมบูรณ์. 2546. การเจ็บป่วยของคนไทย จากสารเคมีทางการเกษตร. เอกสารประกอบการปฏิรูประบบสุขภาพสำหรับเวทีสมัชชาสุขภาพแห่งชาติปี พ.ศ. 2546. 49 หน้า.
- ไพศาล สังโกลี. 2543. ชาวไทยจากธรรมชาติสู่ชาวปลอดสารเคมี. มูลนิธิศูนย์สื่อเพื่อการพัฒนา, กรุงเทพฯ. 158 หน้า.
- ศิริพร วันพูน. 2553. เกษตรกรรมปลอดสารพิษชีวิตปลอดภัย. (สืบค้นเมื่อ 28 มิถุนายน 2554) Available from: URL: http://www.tei.or.th/plibai/th_plibai59_sarakadi.html.
- เสาวนีย์ เสมาทอง, กัลยา ชาพวง, มาลินี กิตกำจร, สมชาย อิสระวานิชย์ และ ยงยุทธ สุขเกษม. 2548. สถิติการใช้สารเคมีทางการเกษตรในพื้นที่เกษตรกรรมบริเวณแม่น้ำประแสร์ จังหวัดระนอง. วารสารวิจัยวิทยาศาสตร์การแพทย์. 19(2): 133-145.
- เสรี พงศ์พิศ. 2529. คั้นสุรารักหน้า: ทางเลือกและทัศนะวิจารณ์ว่าด้วยภูมิปัญญาชาวบ้าน, กรุงเทพฯ. 162 หน้า.
- สุจินต์ สิมารักษ์ และสุเกศินี สุภธีระ. 2530. การประเมินสภาวะชนบทแบบเร่งด่วน. โครงการวิจัยระบบการทำฟาร์ม มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ขอนแก่น.
- สุจินต์ สิมารักษ์, วราภรณ์ หลวงมณี, มนต์ชัย ผ่องศิริ, ถาวร ดีรุณ และ สมใจ ศรีหล้า. 2547. รายงานผลการดำเนินงานโครงการวิจัยพัฒนากลไกการจัดการความรู้เพื่อพัฒนาท้องถิ่นระดับตำบล-อำเภอ. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), กรุงเทพฯ.

- สุนีย์ ฉัตรศิริยั้ง, สุจินต์ ลิมารักษ์ และ อนันต์ พลธานี. 2555. กระบวนการจัดการกลุ่มเพื่อใช้ประโยชน์พื้นที่สาธารณะในทาง
การเกษตร. เกษตร. แก่นเกษตร. 40(2): 127-134.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. 2550. ทฤษฎีสังคมวิทยาเนื้อหาและแนวทางการใช้ประโยชน์เบื้องต้น. พิมพ์ครั้งที่ 12. สำนักพิมพ์แห่ง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย: กรุงเทพฯ. 297 หน้า.
- แสวง รวยสูงเนิน. 2554. การรู้จักตนเอง (self-actualization) สำคัญจริงๆ. (สืบค้นเมื่อ 22 มิถุนายน 2554). Available from:
URL: <http://www.gotoknow.org/blogs/posts/438788>.
- อารี วิบูลย์พงศ์ และ ทนงค์ดี ศรีบุญจิตต์. 2551. การวิจัยและพัฒนาระบบการผลิตเกษตรและวิสาหกิจชุมชนตามวิถีเศรษฐกิจ
พอเพียง. ศูนย์วิจัยเพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- Bass, J. 2004. Defining learning communities. McGraw – Hill Book Company: Boston.
- House, R.J. 1996. Path-goal theory of leadership: Lessons, legacy, and a reformulated theory. Leadership
Quarterly. 7(3): 323-352.
- Kilpatrick, S., Barette, M. and Jones, T. 2003. Defining learning communities. Centre for research and learning
discussion paper, University of Tasmania: Tasmania.
- Marquardt, M. J. 1996. Building the learning organization: A systems Approach to Quantum Improvement and
Global Success. McGraw-Hill Book Company: New York.
- Nonaka, L., and Takeuchi, H. 1995. The knowledge-creating company. Oxford University Press: New York.

